

Rechtbank Den Haag
Kort geding
Zitting van 23 augustus 2017
09.00 uur

zaaknr. C/09/532971

Pleitnotitie mr A.H.J. van den Biesen
inzake
Milieudéfensie, Adem / Staat

Opmerkingen vooraf

1. In deze zaak zijn dezerzijds 13 producties in het geding gebracht. Deze maken alle onderdeel uit van dit dossier.
2. Al hetgeen in de inleidende dagvaarding is gesteld wordt onverkort gehandhaafd ook als enig onderdeel daarvan niet expliciet wordt aangehaald.
3. Bronvermeldingen in onderstaande tekst worden niet voorgedragen.

Inleiding

4. Het gaat in deze zaak om de kwaliteit van de lucht die wij allemaal inademen en om het voorkomen van de schadelijke, ziekmakende, dodelijke gevolgen van een tekortschietende luchtkwaliteit. Bijna altijd als er nadere studie wordt verricht naar de schadelijke effecten van slechte lucht, blijkt dat die effecten groter en schadelijker zijn dan tot nu toe was gedacht. In de dagvaarding heb ik een aantal recente publicaties genoemd die dat perfect illustreren.
5. Dat er jaarlijks tienduizenden mensen door de gevolgen van slechte lucht eerder doodgaan dan bij goede luchtkwaliteit het geval zou zijn geweest, staat in deze procedure zonder meer vast. De staatssecretaris heeft het sinds enige tijd over "de sluipmoordenaar" en overdreven is dat niet. Eiseressen zijn het eens met het onderdeel "moordenaar", maar dat het om een *sluip*moordenaar zou gaan is niet juist. Immers, van de sluipmoordenaar is de identiteit onbekend en ook wanneer, waar en in welke mate hij zal toeslaan. Hier bestaat die onzekerheid niet: we weten precies wie de sluipmoordenaar is, en we kunnen berekenen hoe groot de statistisch te verwachten kans is dat hij zal toeslaan; morgen, dit jaar, volgend jaar, in 2019 en in 2020.
6. De Staat is rechtens gehouden de levens en de gezondheid van de burgers te beschermen. De Staat is er ook verantwoordelijk voor dat de kwaliteit van de lucht in

VAN DEN BIESEN KLOOSTRA ADVOCATEN

Nederland op zijn minst nergens slechter is dan een precies in de wet vastgelegd niveau, de grenswaarden. De kern van deze zaak is dat de Staat bij het naleven van deze verantwoordelijkheid (willens en) wetens én al jaren lang tekort schiet en ook tekort zal blijven schieten als de rechter niet ingrijpt.

7. De afgelopen jaren probeerde Milieudefensie verschillende malen met gedaagde in goed overleg tot een oplossing te komen. Die pogingen hebben steeds gefaald. Waarom? In de simpele woorden van de betrokken ambtenaren is het antwoord op die poging steeds: "wij zijn enorm goed bezig!". En tegelijkertijd wordt dan pijnlijk duidelijk dat en hoe bij gedaagde bij dit onderwerp elke *sense of urgency* ontbreekt. De pijnlijke vaststelling van de Rekenkamer dat van de voor 2005 – 2015 uitgetrokken €1,5 miljard bijna de helft, € 700 miljoen, ongebruikt op de plank is blijven liggen spreekt boekdelen (punt 34 dagvaarding, productie 7).
8. In de collegebanken speelde vroeger *de trouwjurk* nog weleens een illustratieve rol. Als prof. Pitlo het verschil tussen een inspanningsverplichting en een resultaatsverplichting moest uitleggen, ging het al gauw over de trouwjurk. Als die minder mooi was uitgevallen dan het (on)gelukkige paar had gehoopt, ging het juridisch over het al dan niet schenden van een *inspanningsverplichting*. Als het huwelijk zou worden voltrokken op 23 augustus en de kleermaker de jurk pas op 1 september opleverde, dan was de *resultaatsverplichting* (ernstig) geschonden. Zo eenvoudig was het en zo eenvoudig is het nog steeds, niet alleen voor trouwjurken, maar ook voor ons onderwerp van vandaag: het niet – halen van de voor de trouwjurk *fatale termijn* heeft consequenties, het niet – halen van de evenzeer *fatale termijn* voor het "halen" van de grenswaarden heeft dat ook: consequenties voor de gezondheid van de bevolking, en ook consequenties in onze zaak.
9. De dagvaarding zegt al waarom dit kort geding noodzakelijk is geworden. En ook waarom dit kort geding overzichtelijker is geworden. In feite is elk van de 13 producties die in deze zaak worden overgelegd een heldere illustratie van wat hier aan de orde is en een levend bewijs van de urgentie daarvan; en bovendien van het onverbeterlijk tekortschieten van gedaagde.
10. De grondslag voor wat in deze zaak wordt gevorderd is niet principieel anders dan in de bodemprocedure. Uiteraard hier geen verklaring voor recht, maar vooral voldoende concreetheid voor toewijzing in kort geding.
11. En bij dit alles de geruststellende gedachte dat de Nederlandse rechter hier niet alleen staat maar is voorgedaan door de Britse, de Duitse en de Europese rechter.

Tussen partijen staat in elk geval het volgende vast

12. Uiteindelijk is er niet veel waarover partijen in deze procedure van mening verschillen. Dat komt onder meer omdat Milieudefensie zich waar het om de feiten gaat meestal mede op gegevens van de overheid beroept: van het RIVM (lees: gedaagde) en van de Amsterdamse GGD (productie 12).
13. Het staat vast dat:
- de vuile lucht in Nederland de inwoners van Nederland gemiddeld 13 levensmaanden kost (RIVM, productie 1);
 - de verhoging van de maximumsnelheid tot verslechtering van de luchtkwaliteit in Nederland leidt (RIVM, punt 16 dagvaarding; productie 2);
 - de tabel voor de verwachte overschrijdingen van de fijn stof grenswaarde (punt 21 van de dagvaarding; de tabel is gebaseerd op de gegevens uit de jaarlijks Monitors van de RIVM) ingaande 2011 nergens een getal groter dan nul mag bevatten; tot en met 2020 zijn de berekende waarden steeds hoger dan nul;
 - de tabel voor de verwachte overschrijdingen van de NO₂ grenswaarde (punt 21 van de dagvaarding) ingaande 2015 nergens een getal groter dan nul mag bevatten; tot en met 2020 zijn de berekende waarden steeds hoger dan nul;
 - in Nederland jaarlijks een miljoen mensen verblijven in gebieden met een hoeveelheid fijn stof die ver boven de advieswaarden van de Wereldgezondheidsorganisatie ligt; tegen 2020 loopt dat getal zelfs weer op, tot 6 miljoen (prod. St. 2, pagina 36);
 - het halen van de Europese – ook Nederlandse – grenswaarden een resultaatsverplichting is;

Het luchtkwaliteitsplan

14. De tekst van artikel 23 eerste lid van de Europese richtlijn is niet onduidelijk:

“In geval van overschrijding van grenswaarden waarvoor het uiterste tijdstip voor naleving reeds is verstreken, worden in de luchtkwaliteitsplannen passende maatregelen genoemd, zodat de periode van overschrijding zo kort mogelijk kan worden gehouden. De luchtkwaliteitsplannen kunnen bovendien maatregelen omvatten die gericht zijn op de bescherming van kwetsbare bevolkingsgroepen zoals kinderen.

De luchtkwaliteitsplannen omvatten *ten minste* de in bijlage XV, deel A, genoemde gegevens en kunnen maatregelen omvatten overeenkomstig artikel 24.” (cursivering toegevoegd)

15. Het gaat hier over niet-naleving van de grenswaarden hebben en – in het verlengde daarvan - in elk geval over de artikel 23 situatie. Het NSL is door gedaagde bedoeld als het Luchtkwaliteitsplan van artikel 23 (zie bv. NSL, p. 16, linkerkolom, prod. St. 4). Op zich moeten hier al vraagtekens bij worden geplaatst, want het NSL had en heeft een veel ruimere strekking dan het “Luchtkwaliteitsplan”, het gaat om meer dan alleen de hier aan de orde zijnde luchtkwaliteit. Het NSL was in de eerste plaats bedoeld om de derogatie (het uitstel) van artikel 22 van de Richtlijn binnen te slepen en het dient vooral als ventiel voor allerlei mogelijke nieuwe bouwplannen, inclusief nieuwe wegen etc, teneinde een “Nederland-gaat-op-slot”-situatie te vermijden. Wat daar ook van zij, nu gedaagde vindt dat het NSL het Luchtkwaliteitsplan van artikel 23, lid 1 is, dient het NSL ook aan artikel 23 te worden getoetst. Het is niet aannemelijk dat gedaagde het “Actieplan” (gedaagde’s prod. 5) als Luchtkwaliteitsplan aan wil merken, maar dat moeten we nog vernemen.
16. Het lijkt geen twijfel dat het NSL niet aan de vereisten voldoet. Dat begint er al mee dat het NSL de grenswaarden herhaaldelijk “beleidsmatige doelen” noemt, wat ten onrechte suggereert dat van juridische binding geen sprake zou zijn. Verder schijft Bijlage XV uitdrukkelijk een serie eisen voor, waaronder in elk geval, kort samengevat, de eis van
- een op de specifieke overschrijdingen toegespitste analyse,
 - voor de specifieke overschrijdingen ontworpen, *passende* maatregelen,
 - een beschrijving van de met deze maatregelen te behalen resultaten,
 - een tijdschema.

De Richtlijn bepaalt dat de maatregelen “passend”, dus effectief, moeten zijn opdat de periode van de overschrijdingen zo kort mogelijk is. Het NSL voldoet hoe dan ook niet aan de eisen van Bijlage XV. Het NSL aanvankelijk een horizon van 5 jaar, die er toe zou leiden dat heel Nederland aan de grenswaarden voldoet. Vervolgens is het NSL met een jaar verlengd, waarbij de horizon gewoon werden mee-geschoven. Inmiddels is het NSL tot ergens in 2020 verlengd en de horizon ging opnieuw gewoon mee. Ook zonder het bestaan van verduidelijkende rechtspraak is het helder dat deze aanpak van gedaagde regelrecht in strijd is met de verplichtingen van artikel 23, zodat het NSL niet het instrument is waarvoor gedaagde rechtens behoort te zorgen. En die rechtspraak is er ook, en helder bovendien.

Arrest Hof van Justitie, Cie. / Bulgarije d.d. 5 april 2017 (C-488/15) (productie 4)

17. Met zijn uitspraak in de Bulgaarse zaak heeft het Europees Hof de lijnen van *Janecek* (arrest van 25 juli 2008, C-237/07) en *ClientEarth* (arrest van 19 november 2014, C-404/13) bevestigd en bovendien een complete analyse van de toepassing van de centrale bepalingen uit Richtlijn 2008/50 (artikel 13, lid 1 en artikel 23, lid 1) gegeven. Daardoor kunnen wij nu redelijkerwijs voor recht aannemen dat:

VAN DEN BIESEN KLOOSTRA ADVOCATEN

- het voor de beoordeling van niet-nakomen van artikel 13, lid 1 relevant is dat “onze” grenswaarden al sinds 1999 (richtlijn 1999/30) vaststaan, inclusief wanneer daaraan in het hele land voldaan moest zijn (r.o. 75); (na derogatie: voor fijn stof per 11 juni 2011, voor NO₂ per 1 januari 2015);
 - een beroep op overmacht niet wordt gehonoreerd (r.o. 76);
 - enkel de overschrijding van een grenswaarde voldoende is om niet-nakoming van richtlijn 2008/50 vast te stellen (r.o. 69);
 - het hebben van een luchtkwaliteitsplan niet vanzelf betekent dat voldaan wordt aan artikel 13, lid 1 (r.o. 70);
 - het vaststellen van een overschrijding niet vanzelf betekent dat de verplichting om een luchtkwaliteitsplan op te stellen is geschonden, want dat dit van geval tot geval moet worden vastgesteld (r.o. 107 en 108);
 - de in een luchtkwaliteitsplan op te nemen maatregelen hoe dan ook van dien aard moeten zijn dat de overschrijding zo kort mogelijk duurt (r.o. 109);
 - bij een langdurige, voortgaande schending van een grenswaarde een eventueel al bestaand plan niet in detail behoeft te worden onderzocht om te concluderen dat de betrokken staat klaarblijkelijk geen passende en doeltreffende maatregelen heeft genomen (r.o. 117);
 - de betrokken burger ter zake een actierecht toekomt voor eigen nationale rechterlijke instanties (r.o. 105, 106);
18. De Nederlandse situatie is niet even ernstig als de Bulgaarse, maar dat neemt niet weg dat de door het Hof gevolgde redeneringen hier op dezelfde wijze kunnen en dus moeten worden toegepast. “Onze” overschrijdingen bestaan al heel erg lang en zullen zelfs in 2020 niet overal zijn verdwenen. Dat betekent dus dat gedaagde met een grote voortvarendheid een luchtkwaliteitsplan dient te maken dat daadwerkelijk passende en doeltreffende maatregelen bevat, zodat de overschrijdingen binnen de kortst mogelijke tijd tot het verleden behoren. Als gedaagde zegt dat het NSL het luchtkwaliteitsplan is, dan zijn de daarin opgenomen maatregelen klaarblijkelijk niet passend en doeltreffend en dient op de kortst mogelijke termijn een actualisering te worden geproduceerd die wel doeltreffende maatregelen bevat.

High Court of Justice, 2 November 2016 (punt 29 dagvaarding, productie 5)

19. De Britse rechter, daartoe op het juiste spoor gezet door het in het voorgaande al genoemde *ClientEarth*-arrest, deed dan ook precies datgene waar de burger volgens *Janecek* en volgens de Bulgaarse uitspraak recht op heeft en veroordeelde de Britse overheid tot het binnen een korte termijn vervaardigen van een nieuw luchtkwaliteitsplan, wat dient te voorzien in maatregelen die zo snel mogelijk tot het honoreren van de grenswaarden moeten leiden. Een horizon in 2020 werd door de rechter niet aanvaardbaar geoordeeld (zie productie 5 voor de gevolgde redenering).

Verwaltungsgericht Stuttgart, 28 juli 2017 (productie 10)

20. De Duitse rechter oordeelde onlangs in vergelijkbare zin en stelde vast dat de eiser recht heeft op een luchtkwaliteitsplan met maatregelen die zo snel mogelijk tot het beëindigen van de overschrijding van grenswaarden zullen leiden. Een horizon in 2020 is niet aanvaardbaar. De rechter benadrukt daarbij dat het gaat om bescherming van fundamentele rechten, het recht op leven en het recht op gezondheid. Die rechten wegen zwaarder dan de belangen van verkeersdeelnemers.
21. De maatregelen moeten bovendien met spoed worden getroffen omdat het gelet op de al verstreken tijd niet redelijk zou zijn eiser nog eens 2 ½ jaar te laten wachten op het halen van de grenswaarden.

Verwaltungsgericht Düsseldorf, 4 oktober 2016 (productie 13)

22. De rechter in Düsseldorf kreeg een vergelijkbare zaak te beoordelen en wijdde enkele belangrijke gedachten aan de karakteristieken van een luchtkwaliteitsplan. In de Engelse vertaling:

“an air quality plan can only work if it shows what suitable options for action are available to all those who are (jointly) responsible for keeping the air clean, assesses how effective they are and so provides the basis for deciding in favor of one or other method(s) with the foreseeable consequence that the limits can be complied with in time.” (pagina 6, een na onderste alinea)

De door de Duitse rechter gesignaleerde tekortkomingen in het bestaande plan zijn precies ook de tekortkomingen in het Nederlands NSL:

“The Düsseldorf air quality plan 2013 fails to meet these requirements (any longer). In respect of the irritant gas nitrogen dioxide which alone is at issue here, the Division cannot find any overall strategy (which includes time for current year) which lists all effective measures which has not been excluded from the start in fact or law, assesses them and decides whether they can be implemented or not; in particular, no specific deadlines are specified for meeting the limit.” (einde pagina 6 doorlopend naar pagina 7)

Het is mede op grond van deze vaststellingen dat de rechter tot het volgende oordeel komt:

“The Defendant is ordered to amend the Düsseldorf air quality plan 2013 such that it includes the measures required to comply with the average limit over a

VAN DEN BIESEN KLOOSTRA ADVOCATEN

calendar year for NO₂ of 40 mg/m³ in the joined parties city area as soon as possible.” (pagina 2 bovenaan)

Een luchtkwaliteitsplan wordt in Nederland niet per stad gemaakt, zoals in Duitsland. De planmatige aanpak van de luchtkwaliteit wordt geacht zich te voltrekken binnen, met en door het NSL. Dat neemt niet weg dat de eis in deze Duitse zaak in grote lijnen hetzelfde was als in onze zaak vragen en dat die Duitse vorderingen zijn toegewezen, en wel onder expliciete verwijzing naar de verplichtingen van het Duitse bevoegde gezag op basis van artikel 23, lid 1 van de richtlijn.

Tussenconclusie

23. Uit de bespreking van deze internationale rechtspraak blijkt
- dat de burger aanspraak heeft op een adequaat luchtkwaliteitsplan mét passende en effectieve maatregelen;
 - dat die maatregelen op de kortst mogelijke termijn effect moeten sorteren, welke termijn bovendien niet mag worden beïnvloed door economische belangen;
 - dat een horizon in 2020 onaanvaardbaar is, want niet verenigbaar met “kortst mogelijke” termijn;
 - dat het hier niet alleen gaat om rechten die de burger ontleent aan de Europese richtlijn en de implementatie daarvan in het nationaal recht, maar dat het ook gaat om de bescherming van fundamentele rechten (recht op leven, recht op gezondheid).

Voorzorgsbeginsel

24. In deze zaak is ook de toepassing van het voorzorgsbeginsel aan de orde. Even een stapje terug: op de conferentie van de Verenigde Naties over milieu en ontwikkeling van 1992 in Rio de Janeiro is, onder voorzitterschap van Nederland onder meer het navolgende Principe aangenomen:

“In order to protect the environment, the precautionary approach shall be widely applied by States according to their capabilities. Where there are threats of serious or irreversible damage, lack of full scientific certainty shall not be used as a reason for postponing cost-effective measures to prevent environmental degradation.” (Principle 15)

Hiermee en sindsdien heeft het voorzorgsbeginsel een internationale plaats en status verworven in elk serieus debat over milieu en volksgezondheid. En niet alleen daar, maar ook op bindende wijze in het EU werkingsverdrag, waarin het voorzorgsbeginsel geldt als een van de leidende principes voor het functioneren van de Europese unie, inclusief voor de toepassing en de werking van Europese regelgeving.

25. Zo is in artikel 191 van het VWEU (voorheen artikel 174 VEG) onder meer het volgende bepaald:

“[het beleid van de unie] berust op het voorzorgsbeginsel en het beginsel van preventief handelen, het beginsel dat milieu-aantastingen bij voorrang aan de bron dienen te worden bestreden, en het beginsel dat de vervuiler betaalt.”

Dit brengt mee dat bij de uitvoering van in regelgeving omgezet beleid de hier opgesomde beginsels aan de orde zijn. En dat dus ook bij het toepassen van de (geïmplementeerde) richtlijn het voorzorgsbeginsel en het beginsel van preventief handelen toepassing dienen te vinden. Wat betekent dat voor ons onderwerp?

26. Zoals bekend worden de Europese grenswaarden voor fijn stof en voor NO₂ algemeen vanuit een oogpunt van bescherming van mens en milieu ontoereikend gevonden. De Wereldgezondheidsorganisatie heeft al jaren geleden zogenaamde “advieswaarden” vastgesteld, die - op basis van uitgebreid wetenschappelijk onderzoek - met name voor fijn stof een grenswaarde geven die 50% lager ligt dan de Europees geldende 40 mg/m³. Gedaagde heeft, bij monde van de staatssecretaris, ook dikwijls laten weten dat de waarheid met betrekking tot de juiste grenswaarden dichter bij de Wereldgezondheidsorganisatie-waarden ligt dan bij genoemde 40 mg/m³ en dat haar beleid beoogt richting de 20 mg/m³ voor fijn stof te koersen. Ook de Europese commissie laat weten dat “het beleid en de wetgeving van de EU inzake schone lucht de luchtkwaliteit in de unie aanzienlijk [moet] worden verbeterd en de door de Wereldgezondheidsorganisatie aanbevolen niveaus dichter [moet] benaderen” (productie 3, openingsalinea). De Commissie doet dat in het stuk waarin aan de orde is dat Nederland het qua luchtkwaliteit slecht doet.
27. Tegen deze achtergrond hadden eiseressen er voor kunnen kiezen middels dit kort geding naleving van bedoelde advieswaarden te vragen, wat met een beroep op het voorzorgsbeginsel niet onverantwoord zou zijn geweest. Gegeven het kortgeding-karakter hebben eiseressen ervoor gekozen dichter bij de on-omstreden grenswaarden te blijven en bij het resultaat-karakter van de betreffende normen. En daarbij spelen de beginselen van artikel 191 ook een rol.
28. Het gaat dan met name om het voorzorgsbeginsel en het beginsel van preventief handelen. In zijn *cum laude* proefschrift gaat Trouwborst uitvoerig in op de vraag hoe deze twee zich tot elkaar verhouden. Zijn analyse:

“The precautionary principle can thus be considered alternatively as effectively comprising the preventive principle, as presupposing its application, or as constituting its most developed form. In legal terms, the outcome of either point of view is the same. As a matter of international law the precautionary

principle calls for preventive action regardless of the presence or absence of scientific uncertainty - however strange this may initially appear.”¹

Met andere woorden, het voorzorgsbeginsel brengt met zich dat preventief optreden geboden is ook al zitten daar wetenschappelijke onzekerheden aan. In onze zaak zit de onzekerheid niet in de hoogte van de grenswaarden zelf of in de vraag of luchtverontreiniging schadelijk is, maar wel in de mogelijkheden om met wetenschappelijke zekerheid te voorspellen waar een overschrijding van de grenswaarden zich daadwerkelijk gaat voordoen. Juist omdat elke overschrijding van de grenswaarde strijdig is met de norm en strijdig is met het doel de gezondheid van de burger te beschermen mag die wetenschappelijke onzekerheid niet in de weg staan aan het *effectief* en 100% handhaven van de norm. Die benadering spooft overigens ook met het gegeven dat het hier om een resultaatsverplichting gaat.

Spoedeisendheid

29. De cijfers van de Amsterdamse GGD (productie 12, pag. 6) laten zien dat de overschrijdingen van de NO₂-grenswaarden weer zijn toegenomen: het gemiddelde ligt nu op 41,3 microgram/m³. Dat is dus een overschrijding en bovendien hoger dan in 2015. Verder laat het rapport zien dat alleen in het Vondelpark de advieswaarde voor fijn stof wordt gehaald. Let wel, dit zijn feitelijke metingen en die laten zien dat een luchtkwaliteitsplan noodzakelijk is. Het gaat eiseressen in deze zaak inderdaad om dat plan én om het preventief treffen van maatregelen zodat de statistisch te verwachten overschrijdingen “nul” zullen bedragen en we niet achter de feiten aan blijven lopen. Daarbij is gelet op de gezondheid spoed geboden, terwijl er ook geen enkele goede reden is om geen haast te maken want gedaagde heeft middels het RIVM op eenvoudige wijze alle hier relevante gegevens voorhanden.
30. De rechter in Stuttgart oordeelde onlangs dat de burger niet tot 2020 hoefde te wachten voordat de overheid nog een keer aan zijn verplichtingen zou voldoen; gelet op de te beschermen belangen moet de overheid dat al per 1 januari 2018 doen (Rb Stuttgart, 28 juli 2017, productie 10).
31. De Britse rechter was ook volstrekt duidelijk:

“Finally, and perhaps most importantly, for the reasons I have given already, continued delays lead to a continued threat to public health. That alone constitutes a powerful reason for refusing to permit further delay in the process to remedy the problem.” (High Court of Justice, 27 april 2017, CO/1508/2016, productie 6)

¹ Arie Trouwborst, *Precautionary rights and duties of states*, Leiden, 2006, p. 94

32. Eiseressen laten het vooralsnog bij deze verwijzing.

Ontvankelijkheid

33. Eiseressen volstaan hier met vijf argumenten:
- Met de Nieuwe Meer-uitspraak heeft de Hoge Raad voor eens en voor al uitgemaakt dat maatschappelijke organisaties ontvankelijk zijn wanneer zij, kort gezegd, ter bescherming van hun doelstelling opkomen in zaken waarin het niet efficiënt zou zijn alle individuele betrokkenen afzonderlijk te laten procederen (HR 17 juni 1986 (o.a.) *RvdW* 1986, 135). Die uitspraak is inmiddels wet geworden (art 305a, Boek 3 BW).
 - Een luchtkwaliteitsplan is in Nederland niet vatbaar voor bezwaar en beroep.
 - Op lokaal niveau valt er in dit verband niets te handhaven (zie producties 8 en 9).
 - Het verdrag van Aarhus verlangt in milieuzaken een effectieve weg naar de rechter wanneer (uitvoering van) wetgeving in het geding is die bescherming van het leefmilieu behelst (artikel 9, derde lid).
 - Artikel 6 van het EVRM eist toegang tot de rechter en *effective remedies*.
- De ontvankelijkheid van eiseressen kan hier in redelijkheid niet ter discussie staan.

Het gevorderde

In de dagvaarding is er al op gewezen dat het onder I. gevorderde (maken Luchtkwaliteitsplan) vrijwel één op één overeenkomt met wat het Hof van Justitie in de *ClientEarth*-zaak heeft uitgesproken (punt 73 van de dagvaarding).

In de voorgaande toelichting omtrent het voorzorgsbeginsel en het beginsel van preventief handelen ligt de toelichting op het onder II. gevorderde (beëindigen overschrijdingen en statistisch te verwachten overschrijdingen voorkomen) besloten. Het spreekt hierbij voor zich dat de hier gevorderde maatregelen uiteindelijk ook onderdeel zullen zijn van het onder I. gevorderde plan.

Het onder III. gevorderde (nalaten van luchtkwaliteit verslechterende maatregelen) spreekt ook zonder nadere toelichting voor zich.

Aldus handhaven eiseressen het door hen in deze zaak gevorderde onverkort.